

Zichy József ázsiai és amerikai útinaplói

Főbb életrajzi adatai: Pozsonyban született 1841. november 13-án, és Vedrődön halt meg 1924. november 11-én. Politikus volt, miniszter, Zichy Ferenc fia. Bécsben szerezte jogi doktorátusát. Nagy utazásokat tett Európában, Ázsiában és Amerikában, többek között Ágost fivérével a Góbi-sivatagon keresztül. Járt Törökországban és Görögországban. Hazatérése után előbb a királyi kúriánál működött, 1867- től 1869-ig földművelésügyi, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, 1868–1870 és 1872–1875 között országgyűlési képviselő. 1870-től az első fiumei kormányzó, majd 1872. december 5-e és 1874. március 21-e között földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, valamint részben egyidejűleg (1873. december 19. – 1875. március 2.) közmunka- és közlekedésügyi miniszter a Szlávy- és Bittó-kormányban. 1889–1893-ban Pozsony vármegye és város, 1891–1893-ban ideiglenes minőségben Trencsén vármegye főispánja is. Tisztéről az egyházpolitikai törvényjavaslatok ellenzése miatt lemondott. Főrendiházi tag, miniszterségét, ill. főispánságát követően távol tartotta magát az aktív közszerepléstől. – Mindkét utazásában társa öccse, Ágost (1852-1925), későbbi fiumei kormányzó, aki ezeket az utazásokat előadásokban és kötetekben publikálta (a szakirodalom vele köti össze az utazásokat).

A magyar nyelvű kéziratos naplók a pozsonyi szlovák nemzeti levéltárban vannak (Fond Rod Zichy Voderady, inventory num. 32 és 33 jelzetek alatt, előbbi az ázsiai, utóbbi az amerikai naplóké.) Az ázsiai napló 17 darab, egyenként átlag 25-30 oldalas füzetből áll, az amerikai 2 darab, egyenként 94 oldalas füzet. Eddig kiadták az ázsiai naplót szlovák nyelvre fordítva (Trnava 2006). Magyarul, a naplók eredeti nyelvén először 2013-ban jelentek meg, az amerikai napló pedig elsőként ekkor látott nyomdafestéket.

Ázsiai útvonal 1876-1877 (főbb állomások): Konstantinápoly-Alexandria, Kairó, Szuezi – Aden-Ceylon-Jáva-Bangkok-Sziám-Hong-Kong, Macao-Kanton-Shanghai-Nanking-Sanghaj-Nagasaki-Osaka-Kioto-Yokohama-Yedo (Tokio)-Kobe-Nagasaki-Shanghai-Tientsin-Peking-Kalgá-Góbi sivatag-Uda-Urga-Kiachta-Bajkál-tó-Irkutsk-Krasznojarszk-Tomszk-Kazan-Nyizsnij-Novgorod-Moszkva-Varsó.

Amerikai útvonal 1877 (térkép alapján, nagyon vázlatosan): New York-Niagara Falls-Ontariótól-New York-Long Island-körutazás a Nagy Tavaktól délre és a Keleti Parton-San Francisco és környéke—vissza Saint Louison, Cincinnati, Pittsburghon át.

A hajóutakról részletes műszaki, földrajzi és meteorológiai információkat közölt. A naplóíró figyelme szinte mindenre kiterjedt, amivel utazása alatt kapcsolatba került (gazdasági, szociológiai, kereskedelmi, műszaki, kulturális, katonai, vallási, esztétikai stb. stb. szempontok szerint). Tanult emberként ez a figyelem – hozzáadva egyéniségét, humorát, kritikus, senki előtt sem „hasra eső“ szellemét, a sorokon átütő mélységes hazaszeretetét – (minden alkalommal hazáját képviselte magaviseletével, mondanivalójával, ruházatával, fellépésével a sziámi király előtt éppúgy, mint a japán uralkodónál) – a szöveget szinte lehetetlenné teszi.

Az egyes bejegyzések mindkét naplóban naponként követik egymást, megtartva az ázsiai úton követett, az idősb Plinius által ránk hagyományozott elvet: Nulla dies sine linea! – Ne múltjék el nap egy sor nélkül!

Az utazás jellege – mai szóval élve – félhivatalos volt. Útjukat a Monarchia külügyminisztériuma (élén gr. Andrássy Gyula külügyminiszterrel) támogatta (ezen természetesen nem anyagi támogatás értendő). Ázsiában mint nem hivatalos úton lévő közéleti szereplőket fogadták őket. Az a vendégszeretet, amellyel egye helyeken, pl. Jáván találkoztak, messze fölülmúlta a hivatalost és mély nyomokat hagyott bennük. Persze hozzá kell tenni, hogy nyelvtudás tekintetében felkészültek voltak az útra. Ugyanakkor – és ez óhatatlanul felvetődik a mai magyar gondolkodó agyvelőkben – az egész scenárión, ahogyan a hivatalos fogadások történtek a jávai holland gyarmati főtisztviselők és helyi, ellenőrzött „hatalmasságok” ill. a sziámi király és a japán császári kormányzat részéről, ahogyan bántak velük, átsugárzik az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetközi tekintélye. Egy nagyhatalom képviselői voltak, még ha csak félhivatalosan is. Jelenünket nem szabad visszavetíteni a múltba, mert tévedésekhez vezethet. Ezt a tekintélyt pedig ők a magyar haza jó hírének öregbítésére használták fel. Például úgy is, hogy hivatalos fogadásokon mindig és hangsúlyozottan magyar ruhában jelentek meg (a trópusokon ez nem csekély fizikai teljesítmény volt).

Néhány idézet a naplóból:

Jávai tartózkodásukból:

„Január 28. Az ember csakugyan nem tudja mitől hízik. Feltűnt ma az egészen rendkívüli kávéesszencia, melyhez hasonlót soha nem ittam. Kérdezősködvén megtudtam, hogy a kávéültetésekben egy Ouak (görény) nevű 4 lábú állat tartózkodik, ez a legjobb kávébogyókat kikeresi és megeszi, a magot nem emészt meg s ez ganéjában, mely összeszedetik, megtaláltatik; megtisztítván ebből készítik a kávéesszenciát.”

„Január 10. Batávia 12 órakor van a híres Reistafel, nagy mennyiségű rizs, hozzá az angol kolóniákban is divatos curry (borsos mártásos gulyás -féle hús), de ezenkívül 8-10 -féle, többnyire pikáns ízű hideg hús, hagymák, sós halacskák, rákocskák, ismeretlen, leírhatlan ízű savanyított zöldségek, füstölt, szárított húsok, minden összekevertetik és tagadhatatlan kellemes ízű ételt ad, mely úgy látszik az égalji és helyi viszonyoknak mint egészséges tápszer legjobban felel meg. Ezután következnek gyümölcsök, ki írhatná le a különféle illatú, színű, alakú ananászok, banánok, docók, ramboutánok, mangusztánok, saomanilák, pampelnutok sat. zamatját, ízét? A finom illat, az aroma uralkodik itt, de izre nézve a győzelem pálmáját mégsem tagadhatom el honi gyümölcseinktől; eper, szőlő, barack vagy nemesített körtével vetélkedhető gyümölcsfajokat itt mégsem találtam.”

Kantonban tett látogatásukról:

Április 5. Végre megtaláltam azt, mit a Föld kerekségén már mint nem létezőt kezdtem hinni; találtam végre egy helyet, melyet európai szokások még intacta hagytak, mely európai holmik által nincs előzönölve, mely teljesen más, mint mindaz, mi Európára emlékeztet. Itt minden eredeti, mindennek kizárólag kínai típusa van, minden, mit látok, hallok, észlelek, egy új világot tár fel előttem, melynek harmóniáját abszolúte semmi sem zavarja. Az emberek, az épületek, boltok, ruhák, étek, áruk, eszközök mind a legkisebb részletekig a teljes eredetiség jellegét viselik. 15 év előtt ilyen volt Damaszkusz a maga nemében, bárhova néz az ember, semmivel sem találkozik, amit csak európai lehellet is ért volna. 8kor útnak indultunk hordszöllékben s átkelvén a csatornán, legott szűk utcába fordulván a pezsgő, sürgő-forgó népelet közepette valánk. Az utcák alig 6' szélesek, bolt bolt mellett felülről lecsüggő címtábláikkal. Ember embert ér, gyors ostromléptekkel haladnak mindnyájan, az élénk beszéd, a zsöllehordók folytonos kiabálása, a roppant számú árucikkek, a folytonos

változatosság és tolongás egészen kábulttá teszik az embert, buchstäblich eláll az ember szem-szája s az egyedüli reflexió amit az ember tehet, ez: „ah! Ezt nem képzeltem volna soha!” Egész hosszú utcákban csupa cipőket látok ezernyi meg ezernyi mennyiségben, egy másik utcában a százat jóval meghaladó számú boltban fabútorokat árulnak. Bepillantok egy transzverzális utcába s végét nem éri szemem az étkeket sütő- s főzőknek. Ruhák, kelmék, faneműek, kő-, porcelán- s agyagáruk, festők, címtáblakészítők, pipa, dohány, hímzett holmik, elefántcsont, ércáruk, legyezők sat. mindez s még számtalan más, mint egy tarka kaleidoszkópban forog az ember előtt.

Japánban tett útjokról:

Június 1. Ma a Mikádónál volt audienciánk. Az értünk küldött udvari hintón és Fé kocsiján 1/2 tízre indultunk teljes magyar gálaruhában; velünk Fé és Siebold volt. A császári palota igen egyszerű és bizony nem nagy, hallom, hogy újat szándékolnak építeni. A szobák japáni mód szerűek, de a bútorzat európai; természetesen sehogy sem illik össze e kombináció. A miniszterek majd mindnyájan vártak ránk; arannyal hímzett frakkban, többen fehér ingben. Rövid idő múlva bementünk a trónterembe, mely egyedül csak nagyobb a többi szobánál, különben egészen egyszerű. – Egy karszék mellett állva fogadott a Tennō, fehér nadrág és az arannyal hímzett frakk volt az ő öltönye is. Arca nem nagy élénkségre mutat. Fé bemutatott s erre következő üdvözlést olvastam fel neki. – A felelet japáni nyelven a császár által lön felolvasva s nekem egy tolmács által fordítva. Ennek bevégezte után ajánlottuk magunkat s mentünk. – Noha teljesen megváltoztak a viszonyok s a Mikádó nem csak hogy látható, de az egész ceremóniálé is tagadhatatlan európai jelleget visel, mégis on en reste là – magánkihallgatást adni nem szokásos még. – Utánunk a koreai küldöttség három tagja lön bebocsátva.

Yedo környékén sok a mulatóhely, amelyekre a jó polgárok családostul elvándorolnak, mint nálunk a Svábhegyre.

Egyike a legszebbeknek Oggi, kocsin 1 1/2 óra alatt rándulhatunk ki. Átlátszó hegyi patak mentében 4-5 teaház, sűrű növényzet lepte völgyben dombok közt. A teaházakból verandák ki a vízre, átellenben sziklás partie-k. Egy japáni társaság egyidejűleg látogató e kies helyet, és oh, egyszerű ártatlanság, a fiatalok megfürödtek az enyelgő, nevetgélő leánykák víg hahotája mellett. Nem távol egy papírgyárt láttunk s egy csinos templomot a dombon. – S. H. Parks Victoria királyné szül. napja tiszteletére nagy bált rendezvén, alkalmunk volt a yedo- s yokohamai európai társaságot láthatni. Mily nevetséges mégis az európai hölgyek pomponírozott, fagotírozott toalettje az egyszerű, graciózus japáni nő jelmez mellett. A ladies-k és miss-ek mesés rúta voltak, Anglia femininus portéka tekintetében úgy látszik csak az Ausschußt exportálja. – Az ünnepély fényes volt de unalmas.

Néhány részlet az amerikai naplóból:

Egy addig sosem látott helyre való érkezés mindig izgalmas, és az első benyomások kiemelt fontossággal bírnak. Főleg, ha ez az addig még sosem látott hely egy kontinens: „A Brunswick hotelbe szálltunk; ebédeltünk a flanírozottunk, az ember nem hinné, hogy oly messze van Európától, hozzánk hasonló kinézésű emberek, kocsik, tramwayk, zene, Lagerbier, elegáns boltok, vasút, gőzös, ah Columbus ha ezt látnád! – A technika vívmányai mély benyomást tettek rá, különösen első útjuk alkalmával a Pullmann-kocsik kényelme (pipázófülkék, mosdók, WC, könyv-és újságvételi lehetőség, szalon) – „egy ilyen vasúti utazás már csakugyan a kényelem netovábbja” – majd így folytatja (többször megjegyezvén, hogy amit Európában mondanak Amerikáról, nem állja meg a helyét): „minduntalan rájő az ember, mennyit törekednek hazudni mindenfelé az itteni szokások rovására” - a mese és túlzás

arányát 7/8-ra teszi. „...sült bolond, ki elhiszi, hogy revolverrel kell utazni, ez vérlázító, igen sok tekintetben a vén európai par excellence civilizáltak mondott nemzetek ide jöjjenek iskolába!” – írja.

– Megfigyelte az amerikai társadalmat, mégpedig elfogulatlanul. (Egy példa egyik kaliforniai hegyi kirándulásáról: „...barátságos ház jó szobákkal, tiszta szolgálattal és jó konyhával; a szerencsének, chinaiak s nők jól, tisztán szolgálnak itt; piszkosak csak a fehér pinczerek

– Az amerikai Kelet és Nyugat összehasonlítása megérdemel néhány sor idézetet: „Mögöttünk volna tehát a far West; megvallom, hogy eddig a kelettel semmi tekintetben sem versenyezhet még, kiveszem Californiát, mely roppant arany bányáival, termékeny földjével, imposans erdeivel és sok tekintetben kellemes, mindenesetre azonban egészséges égaljával méltán állhat meg a keleti államok mellett, de a mi e között fekszik annak jövője csak még igen messze távolban fekszik. Nyugaton az emberek is egészen mások, mint keleten: hasonlíthatatlanul több a bevándorolt, hatalmas a német elem, majd túlnyomó a kalandorok száma, nincs tulajdonképeni jellege a népességnek, míg keleten mondhatnám sokkal amerikaisabb, eredetibb a medium mely körülöttünk forog, sok helyütt péld. Bostonban s a New Engl. államok kisebb városaiban még egészen a régi puritán szellem uralkodik; igaz hogy itt is a Dollár az existencia á-ja és ó-ja, de a régi hagyományszerű szokások, külső tünemények sat. eredetiek, hamisítlanok; a sok bevándorolt igaz, hogy nem tartá meg saját nemzetiségének külső jellegét; úgy lakik, úgy beszél, úgy dolgozik sőt sok tekintetben úgy is gondolkozik mint az amerikai, de azért a különbség mégis szembeszökő, nyugaton ezen sok emberen a szerzési vágy sokkal jobban látszik meg, hasonlíthatatlanul erősebben talál kifejezést, mint keleten; az élet itt mint egy nagy caravanseraiban folyik le, stabilitást hiában keresnénk. Fortuna sokkal szeszélyesebb itt mint az Atlanti ocean partján, a hausse és a baisse sokkal rögtönebb következik egymásután; ma egy garas van zsebemben, egy év múlva meg van a millió, palotában lakom, fél dolláros szivart szívok, de egy évre rá ismét pár száz dollárnyi összegre leolvadt tőkémel újból kell hozzálatni a szerzés nehéz, itt igaz sok phásisaiban könnyű munkájához. De hozzá is látok itt kitartással, bátorsággal felegyenesítem ismét a mérleg nyelvcskéjét s ez a különbség Amerika s Európa közt, hol ritkán támad fel valaki halottaiból a materialis szerzés kényes terén.

– Az amerikai társadalom éles szemű megfigyelőjének bizonyul – bár nem mondja ki – a demokratikus viszonyok leírásával és hallgatólagos, de egyértelmű dicséretével. „Nem létezik Amerikában az a mit nálunk „szolga” névvel qualificalunk, minden állás a maga körében teljesen bírja a publicum existimatióját; a conducteur péld. nem „szolgálja” a vasúti vállalatot, a közönséget; ő kenyerét keresi, tisztjét teljesíti a maga körében ép azon szempontból indokolva, mint az igazgató, s ép oly megbecsülésben részesülvén mint az, akárhányszor láttam leülni az utasok közé, conversalni, eszébe sem jutott senkinek, hogy ez nem illendő; de magaviselete is teljesen úri volt ám. A porter, az express ép úgy szorít kezét veled, mint a gyári munkás vagy governor; ezen nagy egyenlőség nivellálta a formákat is, tetemesen emelé az alsóbb osztályokéit, de meg kell vallanom, hogy egyben másban a felsőbb míveltségű s állásukéit tán le is „stimmölé” egy fokkal.”

– Naplójában igen nagy helyet foglal el a természet szépségeinek méltatása. Legyen az pl. a Niagara vízesés: „a benyomást, melyet a természet ezen csodája tett rám el nem felejtendem éltemben, ez maga megérdemli, hogy átjöjjön Európából az ember” – írja, vagy a kaliforniai mammutfenyő-erdő: „oda kell állani az óriások mellé, fel kell bámulni felhőkig érő csúcsokig...egy ember hangya mellettök, ha verticaliter álló gyufák közé egy duzzadozó francfurti kolbászt állítok ép oly nagy lesz az ellentét, mintha ilyen fát Európa legnagyobb fenyesői egyikébe transplantálnának” – bizonyára éhesen írta, így még jobb.

– Részletesen leírta a városokat is, ahol járt, elsősorban építészeti szempontból. New York kiemelkedő jelentőségéről így ír: „...több mint kéthavi távollét után ismét New York város földjére léptem; - ilyenkor látja az ember, mily kiterjedéssel bír e metropola, mily roppant a

forgalom, a kereskedés, a mozgalom, mely e pontot egész Amerika főfontosságú emporiumává teszi, ide convergálnak és gravitálnak az egyesült államok minden vidékei, ide szítanak össze materialis érdekei, ügyei Kanadának ép úgy mint Mexicónak s Délamerika legnagyobb részének

– A városokkal együtt mindenütt részletesen leírta, amit technikai újításként látott, beleértve egyéb gazdasági szempontokat: mezőgazdaság, idegenforgalom, kereskedelem, üzleti világ, élelmiszeripar, olajipar, vasútépítés, aranyosás, levegőszennyezés (Pittsburghról írja: *„olykor oly füst és köd szállja meg a várost, hogy három lépésnyire sem látni, még betett ablaknál is érezni a szén szagot; a fehér ruha azonnal fekete s tisztára nem is moshatja magát az ember.”*)

– Irodalmi vonatkozású Cooper könyveinek említése a megfelelő helyszíneknél. *„ Ez azon classicus vidék, melyen annyi vér folyt, melyet oly szépen írt le az amerikai regényíró, mely ifjúságom phantasiáját hevíté, itt történtek ama jelenetek, melyek gyermekségem recreationalis óráinak legszebb emlékeit képezik... a közeli vízzuhatag közepén van ama szikla plateau, melyen Cooper szerint Unkas az utolsó mohikán lehellé ki bátor lelkét.”*

Hazafelé a hajón vasárnap istentiszteletet tartottak kiosztott bibliák és imakönyvek segítségével, melyet az orvos vezetett. *„...nem tartott tovább az ájtatosság egy negyedóránál, de komoly, méltóságteljes jellegű vala, megvallom igen jól esett látni, miként fiatal, a kor, az erő és intelligentia virágzó fokán álló emberek épen nem tartják méltóságuk alattinak vagy feleslegesnek egy komoly fohászt és imát felfelé küldeni; a közömbösség, nihilizmus ezen nemzet keblében még nem vert gyökeret, ezért nagy és hatalmas, ezért virágzók művei, ezért egészséges gondolkozásában, dicső tettekben és állandó eredményeiben.”*

– Végezetül még egyszer bizonyítandó a sokoldalúságot, halljuk az amerikai nők statisztikus dicséretét a Nagy Tavak vidékéről: *„Bepakolhattok ti olasz szépségek, ti görög, román, örmény typosok, ti német veledák, itt láthatni csak, mily eredményt érhetni el a racenkreutzungal, soha annyi szép arcot nem láttam Európában egy helyen sem, soha ily varietást a vonások, arcok ..., szép variatiójában mint itt; 10 nőre positive 5 szép, 3 repeti... s csak 2 határos a rútsággal...”*

Naplója végén összegzi és összehasonlítja ázsiai és amerikai tapasztalatait. *„Párhuzamot ezen és múlt évi ázsiai utazásom közt húzni képtelenség volna; annyi a különbség s oly kevés a hasonló, hogy ezt hiába kísérteném meg, a két utazás egymást kiegészíti. Ázsiában mint egy szt. Iván éji álomban vagy egy ezeregy éji regében élénk színekkel festett, folyvást változó új meg új képek láncolata követi egymást ...”, Amerikában viszont „mintegy századunkat megelőzni törekvő lázas tevékenységnek, soha egy perczig sem való szünetelésnek, lankadhatlan tevékenységnek, munkásság resultatumával állunk szemben ... ott [t.i. Ázsiában] a múltba nézesz, itt a jövőbe ... örülnem kell, hogy tavaly nem Amerikának jöttünk haza, ezt egy füst alatt szellemileg alig hiszem, hogy megemészthetné az ember; szenvednének az ázsiai de szenvednének ez alatt az Amerikában nyert benyomások is, szorgáljon ez avisképen az u.n. Globetrottereknek.”*